

Farangiz MAMARIZAYEVA,
 Jizzax politexnika instituti "Xorijiy tillar" kafedrasida assistenti
 E-mail: farangiz.angel@bk.ru
 Tel: +99897 913 23 40

filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD), dotsent U.Elova taqrizi asosida

BADIIY MATNDA METAFORALARNING BERILISHI VA ULARNI O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI TAHLILI (S.AHMADNING "JIMJITLIK" ASARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola badiiy tarjima jarayonida uchraydigan stilistik me'yorlarning ko'rinishlaridan biri bo'lgan metaforalar va ularni o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilish strategiyalarini tahlil qiladi. Tahlil uchun olingan matn ("Jimjitlik")da topilgan metaforalarni turkumlash uchun turli jahon va mahalliy tarjimashunos hamda tilshunoslarning metafora tavsifidan foydalaniladi. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, metaforani tushunish asosan madaniy tajribaga asoslanadi, bu esa metaforalarning tarjima qilinishini qiyinlashtiradi. O'rganishlardan shu ma'lum bo'ladiki, metaforalarni tarjima qilishda uchta asosiy tarjima strategiyalari, ya'ni tarjima tilida bir xil tasvirni takrorlash, asliytdagi tasvirni tarjima tilidagi standart tasvir bilan almashtirish va metaforani ma'noviy butun birlikka almashtirib tarjima qilish usullari keng qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: metafora, tarjimashunoslik, strategiya, manba tili, tarjima tili, metaforalar ahamiyati, metafora funksiyasi.

ANALYSIS OF METAPHORS IN ARTISTIC TEXT AND THEIR TRANSLATION STRATEGIES FROM UZBEKI TO ENGLISH (IN THE EXAMPLE OF "SILENCE" BY S. AHMAD)

Annotation

The following article analyzes metaphors, which are one of the manifestations of stylistic norms found in the process of literary translation, and their translation strategies from Uzbek into English. In order to categorize the metaphors in the text taken for analysis ("Silence" by S.Ahmad), the description of metaphors by different world and local translators and linguists is used. Research shows that metaphor understanding is largely based on cultural experience, which makes metaphors difficult to translate. Research shows that there are three main translation strategies in translating metaphors. Those are repeating the same image in the target language, replacing the original image with a standard image in the target language, and translating the metaphor by replacing it with a meaningful whole word unit.

Key words: metaphor, translation studies, strategy, source language, target language, importance of metaphors, function of metaphors.

АНАЛИЗ МЕТАФО В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ И СТРАТЕГИИ ИХ ПЕРЕВОДА С УЗБЕКСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ "МОЛЧАНИЯ" С. АХМАДА)

Аннотация

В данной статье анализируются метафоры, являющиеся одним из проявлений стилистических норм, встречающихся в процессе художественного перевода, и их стратегии перевода с узбекского языка на английский. Для категоризации метафор, встречающихся в взятом на анализ тексте («Тишина» С.Ахмад), используются описания метафор разными мировыми и местными переводчиками и лингвистами. Исследования показывают, что понимание метафор во многом основано на культурном опыте, что затрудняет перевод метафор. Исследования показывают, что при переводе метафор существуют три основные стратегии перевода: повторение одного и того же изображения на целевом языке, замена исходного изображения стандартным изображением на целевом языке и перевод метафоры путем замены ее осмысленным целым используется.

Ключевые слова: метафора, переводоведение, стратегия, исходный язык, язык перевода, значение метафоры, функция метафоры.

Kirish. Azaldan badiiy tarjima so'z san'ati sifatida e'tirof etib kelinadi. Ushbu san'atni qadrlab, xorijiy durdona asarlarni turli lingvomadaniy farqlarga qaramasdan o'zbek tiliga tarjima qilishda jonbozlik ko'rsatayotgan mohir tarjimonlarimiz mehnati tahsinga sazovor. Yaqin yillardan beri esa mamlakatimiz va jahon miqyosida o'zbek milliy nodir asarlariga, o'zbek tiliga e'tibor va qiziqishning ortib borayotganligi o'zbek-ingliz tarjimachiligining rivojiga ham sabab bo'lmoqda. Jumladan, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktyabr kuni "O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosim"da so'zlagan nutqida keltirilgan quyidagi fikrlar ham o'zbek tilining nufuzini oshirishga hissa qo'shmoqda: "Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatdir... Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak" [14].

Bundan tashqari, mamlakatimiz rahbarining 2018-yil 7-avgustda «O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqida ham O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qoshida O'zbek adabiyotining xorijiy do'stlari kengashini tuzish haqida bildirgan fikrlari adabiyotshunos va tarjimonlardan tomonidan ijobiy qabul qilinib, amalga tadbir qilina boshlanganligi sohadagi izlanishlar ko'lamini kengaytirmoqda [15]. Shu ma'noda quyidagi maqola ham badiiy matnlarda o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda leksik-stilistik jihatlariga ahamiyat qaratish lozimligi to'g'risidagi tarjimashunoslar qarashlari tasdig'i bo'lib xizmat qiladi.

Demak, badiiy matnda so'zlar o'z – asosiy ma'nosidan tashqari ko'chma ma'noda qo'llanilishi holati juda ko'p uchraydi. Ma'no ko'chishining nima asosda ro'yobga chiqishiga ko'ra metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik singari turlari mavjud. Nutqimizda eng keng tarqalgan ma'no ko'chish usuli metaforadir.

Metafora (yunoncha *metaphora* — ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir [1, 102-b]. Masalan, *g'orning og'zi* birikmasida *og'iz* so'zining ma'nosi odam yoki hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan: *Bo'yi va eni bir yarim metr keladigan g'or og'zi ochildi* [9, 91].

Metaforada ko'zda tutilgan ma'no tilda idiomatik tarzda ifodalanishi mumkin. Bu metaforalarni tarjimada muammoli soha deb hisoblashga sabab bo'ladi.

Demak, munozarali savol shundaki, metafora, odatda, ma'lum bir madaniyat ildiziga ega bo'lsa, metafora tomonidan yaratilgan tasvirni bir talan ikkinchi tilga to'liq o'tkazish mumkinmi? Kishilar metaforadan nutq, yozuvchilar esa asar bezagi sifatida foydalandilar. Shu sababli ham metaforalar kundalik so'zlashuv tilida juda keng tarqalganligiga guvoh bo'lamiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Metaforalar haqidagi nazariy qarashlar qadimgi davrlardayoq mavjud bo'lgan. XX asrning so'nggi choragida ma'no ko'chirishining usullaridan biri hisoblangan bu hodisaning inson kognitiv faoliyatiga ham xos ekanligi haqidagi qarashlar ilgari surila boshladi. Bunday qarashlarning shakllanishida, xususan, o'z tadqiqotlarida metaforaga antropologik nuqtayi nazardan yondashgan M.Osborn, V.Fon Gumboldt, J.Jeyns, E.Kassirer, N.F.Alifirenko, J.Lakkof, M.Jonson kabi olimlarning fikrlari asosiy o'rinni egallaydi.

O'zbek tarjimashunosligida ham o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab yozuvchi tili uslubi, badiiy asar tili, badiiy tarjima, undagi stilistik qiyinchiliklar bo'yicha tilshunoslar ham, adabiyotshunoslar, tarjimashunoslar ham baravar tadqiqot olib bora boshladilar. Bunday ishlar, dastlab maqolalar tarzida, keyinroq nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarida tadqiq etildi. Jumladan, E.Ochilov, I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov, R.Turg'unov, A.Rashidova, D.Alimova, Q.Musayev, Sh.Sirojiddinov, G.Odilova singari olimlar ishlari hozirgacha badiiy tarjima borasida bajarilayotgan tadqiqotlar uchun asos vazifasini bajarimoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot uchun asosiy material atoqli adibimiz Said Ahmadning "Jimjitlik" romani va uning ingliz tiliga tarjimai hisoblanadi. Said Ahmad Oybekning psixologik tasvir mahoratini, G'afur G'ulomning yumori, Abdulla Qahhorning ixcham va teran fikrlash fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan adibdir [11, 4]. Tadqiqot uchun foydalanilgan tarjima ushbu maqola muallifi tomonidan qilinganligi sababli, barcha metaforalarning muvaffaqiyatli tarjima qilinganligini baholash imkonini yo'q. Shunga qaramay, ushbu tadqiqot metaforalarni tarjimada qanday qayta ishlash va ko'rsatish mumkinligi haqida ma'lumot bera oladi, deb hisoblash mumkin.

Izlanishimiz maqsadi, metaforalarni tarjima qilishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va ularni tarjima qilishda qo'llanilgan strategiyalarni muhokama qilishdir.

Ko'pchiligimiz metafora nima ekanligi haqida umumiy tasavvurga egamiz, uni taniy olamiz va ulardan qanday foydalanishni tushunamiz. Masalan, agar biz kimnidir "tulki" deb atasak, bu odam yolg'onchi, ayyor, o'z maqsadi yo'lida ko'p aldaydi, degan ma'no kelib chiqadi („Ha, tulki“, dedi ichida Mirvali uning gaplarini ko'ngil uchun tasdiqlarkan [9, 165]). Biroq, metafora tushunchasining ta'rifi uning majoziy tilda qo'llanilishini tushunishimiz kabi oddiy emas. Tilshunos Schaffner ta'biricha, an'anaviy ma'noda metafora "boshqa ibora (to'g'ridan-to'g'ri ma'noga ega) bilan almashtirilgan va asosiy vazifasi matnni bezash bo'lgan lingvistik ibora"dir [10, 1254].

Olim Oliynyk fikricha, metafora ikki vazifani bajaradi: konnotativ va estetik [6, 123]. Konnotativ funksiya metaforalarning aniq va mavhum tushunchalarni tasvirlashi mumkinligini anglatadi, estetik funksiya esa metafora o'quvchiga qiziqish va ajablantiradigan ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglatadi. Metaforalar, asosan, anglash funksiyasi bilan bir narsani boshqa narsa nuqtai nazaridan tasavvur qilish usulidir [6, 36].

Metaforalarni to'g'ri tarjima qilish katta ahamiyatga ega, chunki ular o'quvchiga katta ta'sir ko'rsatadi. Biroq, metaforalar bizning madaniyatimizda chuqur o'rnatilgan va bir kontekstdan boshqasiga o'tkazish ba'zan juda qiyin bo'lishi mumkin (2, 12). Schaffner fikricha, metaforalarning tarjima muammosi sifatida qaralishining sababi shundaki, til va madaniy tafvutlar tarjimonning metaforani bir til va madaniyatdan boshqa tilga tarjima qilish ishiga to'sqinlik qilishi mumkin [10, 1253]. Metaforalarni qanday tarjima qilish kerakligi haqida oddiy javob yo'q. Ammo yillar davomidagi tarjimonlar tajribasi ba'zi texnikalarga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Metaforalarni tarjima qilish masalasi avval ham o'rganilgan va muhokama qilingan. Metaforalarni tarjima qilishning, odatda, quyidagicha strategiyalari ajratiladi [3, 100]:

1. Tarjima tilida bir xil tasvirni ya'ni ekvivalentni topish:

Bu yo'ning boshi berk. [9, 137]	This pass leads one up a blind alley.
---------------------------------	---------------------------------------

2. Asl matndagi tasvirni tarjima tili madaniyatiga mos keladigan standart birlik bilan almashtirish:

G'orlarga kirmagin, jar yoqasiga bormagin, yumronqoziq uyasiga qo'lingni tiqma, ilon-chayonlar chaqib olmasin [9, 94].	Do not enter the caves, do not go to the edge of the cliff, do not stick your hand in the woodpeckers' nest, you will be bitten by poisonous insects.
--	---

3. Tasvir biron zafiroq bo'lib chiqsa ham, tasvirni saqlab qolgan holda metaforani o'xshatish orqali tarjima qilish

Jayrona ovqat tayyorlar, birga o'tirib tamaddi qilishardi. Jayrona pazanda emasdi [9, 105].	Jayrona would prepare meal and they used to have a dinner together. She was not cook as his wife.
---	---

4. Metafora yoki o'xshatishni o'xshatish yoki metafora ortiqcha ma'nosi bilan tarjima qilish:

I.Aferist u. Yomonam shayton odam. Lyuboyni aldaydi. (9, 30)	He is a scammer. So bad like a devil. He can cheat anyone.
--	--

Ushbu protsedura bir xil ma'noga ega, ammo boshqacha tarzda taqdim etiladi.

5. Metaforani ma'noga aylantirish:

Dovonda o'pirilish bo'lganmi yo biron ish qilishyaptimi, yo'l bekilib, transport qatnovi uchun soy yoqasidan vaqtincha omonat yo'l qilingan [9, 119].	Whether there was a crash or some work was being done on the pass, the road was closed and a temporary road was made along the stream for traffic.
---	--

6. Agar ortiqcha bo'lsa, TLdagi metaforani o'chirish.

Cho'ntagidan brilliant ko'zli zirak chiqazib, bu sizga, boshqalar ko'rmasin, deb tayinlagan [9, 142].	He took out a brilliant earring from his pocket and assigned "this is for you, so others would not see it".
---	---

7. Tasvirni kuchaytirish uchun bir xil metaforadan ma'no bilan birgalikda foydalanish:

Yana bir joyi bor, uni ham o'zgartirsangiz, «Oting Jayron, o'zing jayron, qaysi jayron nasildan» degan misrani ham o'zgartirsangiz [9, 177]	And there is one more part, change this verse, please "Your name is Jayron which means gazelle, your movements look like gazelle's, which habitat for you special?"
---	---

Ushbu holatda asliyat tilidagi metafora bilan tanish bo'lgan o'quvchilar uchun ba'zi hissiy va madaniy ta'sirlar saqlanib qoladi, lekin matn yozilgan original til bilan tanish bo'lmagan o'quvchilar uchun tushuntirish beradi [3, 110].

Tarjimada madaniy tafvutlar tufayli majoziy til olib tashlanishi, afsuski, metaforik tasvirning yo'qolishi hissiy ta'sirning pasayishiga olib keladi [8, 38].

Xulosa va takliflar. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tahlil uchun olingan asarda uchta asosiy tarjima strategiyalari, ya'ni tarjima tilida bir xil tasvirni takrorlash, asliyatdagi bir xil tasvirni tarjima tilidagi boshqa ma'noviy o'xshash standart tasvir bilan almashtirish yoki metaforani ma'noga aylantirish afzalroq ekanligi kuzatildi. Tarjimashunos Nyumark madaniy va lingvistik omillar imkon berganligini hisobga olib, iloji boricha birinchi strategiyani qo'llashni tavsiya qiladi [3, 110]. Ushbu tadqiqot uchun o'tkazilgan metaforalarning asosiy qismi metaforani ma'noga aylantirish yo'li bilan tarjima qilingan, bu ikkala tilning ma'lum darajada umumiy madaniy tajribaga ega emasligini ko'rsatadi. Tarjima strategiyasini tanlash

metaforaning shakliy va mazmuniy butunligiga ta'sir qilishi mumkin. Madaniy va lingvistik cheklovlar o'z-o'zidan tarjima strategiyasini tanlashga ta'sir qiladi va shu sababli metaforaning shakl va mazmun birligida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Metaforalar nutqiy ta'sirchanlikni oshirib, kitobxon oldida asarning jozibasini yanada oshiradi. Bu esa, albatta, adib mahoratiga bog'liqdir. Said Ahmad asarlari tahlili jarayonida metaforalardan unumli foydalanganligining guvohi bo'lamiz. Tarjimada esa aynan shu jozibadorlikni ta'minlash tarjimon mahoratini ko'rsatadi. Shunday ekan, tarjimonlar ish jarayonida badiiy asarning har bir segmentiga e'tibor qaratishlari lozim.

ADABIYOTLAR

1. Erkaboyeva N. Q. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. T.: Akademnashr, 2012. – 432 b.
2. Lakoff, George & Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
3. Newmark, Peter (1981). *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
4. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1, 2, 3-kitoblar. T.: ILM ZIYO, 2013. – 592 b.
5. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. T.: Toshkent, 2012. – 124 b.
6. Oliynyk, Tetyana (2014). *Metaphor Translation Methods*. International Journal of Applied Science and Technology, 4(1), pp. 123–126.
7. Oxford English Dictionary, 3rd ed. 2021. Available at: <https://www-ne-se.proxy.lnu.se> [Accessed February 2022 – June 2023].
8. Rojo, Ana, Marina Ramos & Javier Valenzuela (2014). The emotional impact of translation: A heart rate study. *Journal of pragmatics*, 71, pp. 31–44
9. Said Ahmad. *Jimjitlik*. T.: O'zbekiston, 2008. – 276 b.
10. Schäffner, Christina (2004). Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*, 36, pp. 1253–1269.
11. Shopulatova N. U. Said Ahmad asarlarining leksik-stilistik xususiyatlari. Mag. diss. Navoiy, San'at, 2013 – 84 b.
12. Xolmuradov A., Azizov R. *English-Uzbek, Uzbek-English dictionary*. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2005. – 504 b.
13. Мамаризаева, Ф. (2022). БАДИЙ ТАРЖИМА-АДАБИЙ АЛОҚА ВА О'ЗАРО ТА'СИР ВОСИТАСИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(3), 50-55.
14. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/12/20/ona-tili>
15. <https://www.xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>